PLATEAU

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING VRIES

GEWIJZIGD EXEMPLAAR
DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND !!

NOVEMBER 1989

1. INLEIDING

De gemeente Vries maakt deel uit van het inventarisatiegbied "Drents Plateau" en omvat naast het hoofddorp Vries de nederzettingen Bunne, Donderen, Taarlo, Tynaarlo, Winde, Yde, Zeegse en Zeijen. Het grondgebied van de gemeente wordt begrensd door in het noorden de gemeenten Eelde en Peize, in het noordwesten de gemeente Roden, in het westen de gemeente Norg, in het zuiden de gemeenten Assen en Rolde en in het oosten de gemeenten Anloo en Zuidlaren. In het noordoosten valt de gemeentegrens samen met de provinciegrens tussen Drenthe en Groningen. Aangrenzend ligt hier de gemeente Haren. De huidige omvang van de gemeente bedraagt ca 11.000 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.805, 1900-3.324, 1994-5.865, 1988-9.672.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De gemeente Vries is gelegen op het noordelijk deel van het Drents Plateau. Gedurende de laatste ijstijd (Weichselien) kwam dit door smeltwaterdalen doorsneden grondmorene-gebied, mogelijk met uitzondering van het midden van de dalen, in zijn geheel onder een dekzandpakket van wisselende dikte te liggen. Nadat vervolgens tijdens de warmere periode van het Holoceen de stroomdalen met moerasveen werden opgevuld, ontstond uiteindelijk het voor de huidige gemeente Vries karakteristieke flauw golvende landschap. Een landschap waarin de talrijke beken, in het oosten behorend tot het stroomgebied van de Drentse Aa en in het midden en westen tot het stroomgebied van het Eelder- en in mate ook het Peizerdiep, onderling worden gescheiden door een aantal zuidoost-noordwest lopende zandruggen. Naast in de beekdalen trad er tijdens het Holoceen ook elders in de gemeente, zoals op het ten oosten van Donderen gelegen Hooge Veen en in de vele verspreid gelegen dobben, ten gevolge van waterstagnatie veenvorming op. Van geheel andere omvang waren de ontwikkelingen die zich in het relatief vlakke noord- en zuidwesten van de gemeente voordeden. Hier zorgde bij Bunnerveen respectievelijk Zeijerveen het voorkomen van keileem dicht aan de oppervlakte voor een dusdanig stagneren van de waterafvoer, dat deze delen van Vries uiteindelijk in hun geheel onder een dik pakket hoogveen kwamen te liggen.

Het grootste deel van de gemeente, het dekzandgebied, wordt bodemkundig gekenmerkt door het overwegend voorkomen van hoge, middelhoge en in geringe mate lage podzolgronden. Ten oosten van Zeegse zijn de humusarme dekzanden in de loop der eeuwen tot verstuiving overgegaan. Thans zijn deze stuifzanden door bebossing weer geheel vastgelegd. De bodems in de beekdalen bestaan uit venige beekdalgronden. Het hoogveengebied van Zeijerveen wordt - in aansluiting op het uitgestrekte ontginningsgebied van Kloosterveen - thans in zijn geheel gekenmerkt door het voorkomen van zwartveenontginningsgronden. Dit in tegenstelling tot Bunnerveen, waar overwegend gedeeltelijk ontgonnen hoogveen wordt aangetroffen.

Het grondgebied van de gemeente helt globaal van 13 meter + NAP in het zuiden naar 1 meter + NAP in het noorden. Overeenkomstig het hoogteverval geschiedt de hoofdafwatering van het binnen de waterschappen Drentsche Aa en Noordenveld gelegen gebied in hoofdlijnen via de Drentsche Aa, het Noord-Willemskanaal en vertakkingen van het Eelder- en Peizerdiep in noordelijke richting.

3. ONTGINNINGEN EN GRONDGEBRUIK

De vroegste ontginningsactiviteiten in de gemeente Vries dateren waarschijnlijk uit de vroege Middeleeuwen en vonden plaats vanuit de op de hogere zandgronden gesitueerde esnederzettingen. Karakteristiek voor het Drentse zandgebied richtte men zich vanouds op het overgangsgebied tussen de laaggelegen beken en de hogere veldgronden, met name die plaats waar de combinatie van een gunstige waterhuishouding, goede bemestingsmogelijkheden en een zo hoog mogelijke bodemvruchtbaarheid de meest geschikte plek voor het bedrijven van landbouw vormde. De kaart van 1850 toont hoe de groenlanden zich, enkele nabij de dorpen en gehuchten gesitueerde perceeltjes weiland daargelaten, in de laaggelegen beekdalen bevonden. De akkerbouw concentreerde zich hoofdzakelijk op de op de overgang naar de hogere veldgronden gelegen essen.
De vroege ontginningsactiviteiten ten spijt werd het landschap van de gemeente Vries rond het midden van de vorige eeuw in belangrijke mate nog gedomineerd door woeste gronden. Heidevelden, veenmoerassen en stuifzanden maakten ruim tweederde deel van het totale grondgebied uit. Het bosareaal bedroeg destijds ongeveer 80 hectare en beperkte zich tot de rondom de essen gelegen strubben, alsmede een enkele beboste akker.
Wat betreft de landbouwgronden kan vermeld worden dat de oppervlakte verhouding grasland:bouwland (1832-1.847 hectare: 1.123 hectare) zowel provinciaal als binnen het Zandgebied, de regio waartoe Vries op basis van het rond 1850 domineren van het gemengde of étagebedrijf volgens de nieuwe landbouwindeling van 1910 wordt gerekend, onder het gemiddelde lag. Illustrief voor het relatief lage graslandaandeel is het feit dat boeren uit Taarlo en Zeegse in de vorige eeuw groenlanden bezaten in kerspel Eelde.

Tijdens de laatste helft van de vorige eeuw traden er vervolgens belangrijke wijzigingen op in bovengeschetst beeld. Onder invloed van ondermeer de markescheiding (1850) en betere bemestingsmogelijkheden werden in deze periode, aanvankelijk vrij gestaag maar later in versneld tempo, her en der in de gemeente perceeltjes woeste grond ontgonnen. De aanleg van het Noord-Willemskanaal (1857-1861), waardoor de mogelijkheden tot de aanvoer van meststoffen en de afvoer van landbouwprodukten aanzienlijk verbeterden, betekende in deze ontwikkeling een belangrijke stimulans. In grote getale vonden met name aan en nabij het kanaal op individuele basis nieuwe ontginningen plaats.
Tussen 1860 en 1900 werd er ongeveer 1.200 hectare woeste grond in cultuur gebracht. Tot de ontginningen uit deze periode behoorden ook diverse percelen in het Zeijerveen, de enige plaats in de gemeente waar op bedrijfsmatige wijze aan turfwinning werd gedaan. (In het Bunnerveen en de verspreid gelegen laagvenen werd uitsluitend voor eigen gebruik gegraven.)

Met de afgraving van het Zeijerveen werd in 1844 aangevangen, nadat ten behoeve van de ontsluiting en afwatering eerst de Asserwijk tot in de venen was doorgetrokken. Na voltooiing van de turfgraverij in 1937 resulteerde in dit deel van de gemeente uiteindelijk een noord-zuidlopende stroken verkaveling.
Met de landbouw nog altijd als belangrijkste bestaansbron kwamen de ontginningen in de periode 1850-1900 voornamelijk ten goede aan de uitbreiding van het landbouwareaal. De toename van het bosareaal tot ongeveer 200 hectare was met name te danken aan de bebossing van de stuifzanden. Daar bouw- en grasland relatief gezien evenredig uitbreidden, bleef de oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1900-2.546 hectare: 1.591 hectare) in de jaren 1850-1900 vrijwel gelijk. Het gemengde bedrijf nam rond het midden van de vorige eeuw nog altijd een dominante positie in. Rundvee- en varkensdichtheid (= aantal stuks vee per 100 hectare landbouwgrond) lagen destijds onder zowel het provinciaal als het regionaal gemiddelde.

Met het algemeen verbreid geraken van het kunstmestgebruik en de verbetering van landbouwkundige technieken en cultuurtechnische mogelijkheden namen de ontginningen, in het bijzonder in het zuidwestelijk deel van de gemeente, nà 1900 een grote vlucht. In 1907 droeg de toenmalige oud-minister van koloniën J.T. Cremer de Nederlandsche Heidemaatschappij op een complex woeste grond voor hem te kopen, "dat voor ontginning tot landbouwgrond en het stichten van boerderijen in aanmerking kon komen". Daarbij liet men het oog vallen op een complex in de marke van Zeijen, dat aan ongeveer 60 eigenaren toebehoorde. Eigenaren die gezien ondermeer de ondoelmatige verkaveling (de gronden werden na de markescheiding onderverdeeld volgens de zogenaamde torenverkaveling waarbij de kerktoren van Vries als baken diende en een langgerekte percelering ontstond) over het algemeen geen bezwaar hadden tegen verkoop. Bovendien leverde het project werkgelegenheid op voor de streek. Voor de Heidemaatschappij was de opdracht eveneens belangrijk, omdat het een mogelijkheid bood nieuwe krachten van het bedrijf practisch te scholen. Daarbij kwam nog dat men in deze tijd vaak nog sceptisch tegenover dit soort grote ontginningen stond.
Alvorens men tot de definitieve aankoop overging werd na uitvoering onderzoek eerst nauwkeurig in kaart gebracht welke gronden gebruikt zouden worden als bouwland, grasland en bos. Voor de landbouw werd 416 hectare bestemd en voor de bosbouw 164 hectare. Nadat ten behoeve van het transport van grondstoffen en produkten eerst een 5.5 kilometer lang kanaal werd gerealiseerd, kon in 1908 een begin gemaakt worden met de eigenlijke ontginning van de afzonderlijke percelen. Eénmaal bezig met deze ontginningen, het eerst werden de dalgronden langs de zuidgrens aangepakt, bleek spoedig dat vrijwel alle gronden in het gebied voldoende geschikt waren voor de landbouw. Slechts sporadisch "noodzaakte" de bodem tot bosaanleg, zodat de aanvankelijk geplande 164 hectare bij lange na niet gehaald werd. Met de ontginningen werden er tussen 1911 en 1915 in het Zeijerveld 15 pachtboerderijen, 9 dubbele en één enkele arbeiderswoning gebouwd. De agrarische bedrijven waren niet alleen binnen het ontginningsgebied van betekenis, maar hadden ook een grote uitstraling naar buiten toe. Het feit dat de pioniers in samenwerking met de Rijkslandbouwconsulent veelvuldig experimenteerden met nieuwe gewassen en machines, had tot gevolg dat deze nieuwe ontwikkelingen relatief vroeg ook op bedrijven in de nabije omgeving van het Zeijerveld hun intrede deden.

Een eveneens grootschalige ontginning vond in het begin van deze eeuw plaats bij Ter Aard, waar de maatschappij "De Hunneheide" 100 hectare woeste grond in cultuur bracht en er een grote boerderij met gelijk luidende naam stichtte. Naast deze ontginning werd in de periode 1900-1940 tevens een deel van het Donderboerveld in grootschaliger werkverschaffingsverband ontgonnen.
In totaal werd er in de gemeente Vries in de jaren 1900-1940 bijna 4.000 hectare woeste grond ontgonnen. Volgens de bosinventarisatie 1942 bedroeg de totale oppervlakte woeste grond destijds 1.437 hectare, hetgeen neerkomt op ongeveer 13% van het totale grondgebied van de gemeente. Grote oppervlakten woeste grond werden in 1940 nog aangetroffen bij Bunnerveen, Donderboerveld, Hooge Veen, Hooge Veld (destijds militair schietterrein), Noordsche Veld (Negenbergen) en rondom Zeegse.
Daarnaast lagen er tal van kleinere restanten heide en veen over de gemeente verspreid.

Ook in de eerste helft van deze eeuw kwamen de ontginningen voornamelijk ten goede aan de uitbreiding van het landbouwareaal.
Het bosareaal nam in deze periode "slechts" met ongeveer 80 hectare toe, hoofdzakelijk ten gevolge van de Staatsbebossing op het Noordsche Veld in 1937. De in 1940 nog altijd weinig veranderde oppervlakteverhouding grasland:bouwland doet vermoeden dat er tussen 1900 en 1940 weinig veranderde binnen de agrarische bedrijfsvoering. Wordt echter per deelgebied gekeken, dan valt op dat tijdens deze periode in de zuidwesthoek (Zeijerveen, Zeijerveld) vooral ten behoeve van de akkerbouw ontgonnen werd, terwijl in de rest van de gemeente door zowel nieuwe ontginningen als het inzaaien van bouwlandpercelen juist het graslandgebruik toenam. Duidelijk diende zich wat dit laatste betreft binnen het traditionele agrarisch bedrijf een accent verschuiving in de richting van de veeteelt aan. Gevolg was dat, ondanks de opkomst van het akkerbouwbedrijf in de zuidwesthoek, over de gehele gemeente gezien in deze periode de rundveedichtheid aanzienlijk vergroot.
Met de voortgaande ontginning breidde tussen 1900 en 1940 ook het aantal boerderijen sterk uit. In tegenstelling tot veel andere gemeenten op het Drents Plateau nam het aandeel van de kleine bedrijven (1-5 hectare) voortdurend af, hetgeen wijst op een zeker streven naar verbeterde rentabiliteit. Een belangrijke bijdrage tot de relatief hoge gemiddelde bedrijfsgrootte leverden de boerderijen in het Zeijerveld. De ten tijde van de stichting ongebruikelijk grote bedrijfsomvang van 20 tot 40 hectare geeft blijk van een vooruitziende blik. In ontginningsprojecten elders waar met kleinere eenheden werd gewerkt, bleek de bedrijfsgrootte namelijk vaak al spoedig te klein van opzet te zijn voor een rendabele bedrijfsvoering. Dat ook na de stichting van de boerderijen in het Zeijerveld de gemiddelde bedrijfsgrootte in de gemeente bleef dalen, hangt voor een deel samen met de reeds genoemde uitstralingseffecten van deze bedrijven. De florerende bedrijfsvoering deed op diverse plaatsen goed voorbeeld volgen.
Sinds 1940 is de oppervlakte woeste grond door nieuwe ontginningsactiviteiten belangrijk verder verminderd. Zo werd bij voorbeeld tijdens de Tweede Wereldoorlog het Donderboerveld door de Duitsers ontgonnen en werd in deze periode ook het militaire schietterrein op het Hooge Veld in cultuur gebracht. De laatste grote ontginning dateert van 1957 toen het grootste deel van het Bunnerveen in ruilverkavelingsverband ontgonnen werd.

Naast de 17 hectare van het Bunnerveen die in de oorspronkelijke staat zijn gebleven kent de gemeente thans verder nog grotere oppervlakten woeste grond in het Noordsche Veld en de heide en zandverstuivingen van Zeegse. Bovendien worden verspreid over de gemeente tal van kleinere heide- en veenrestanten aangetroffen. Ruilverkavelingsactiviteiten hebben tot gevolg gehad dat van het oorspronkelijke verkavelingspatroon van de landbouwgronden vrijwel niets terug is te vinden. De overheersende vorm van grondgebruik is nog altijd de landbouw. Wat de oppervlakteverhouding grasland:bouwland betreft valt er ten opzichte van 1940 een aanzienlijk toename van het grasland waar te nemen. Deze ontwikkeling moet vooral worden toegeschreven aan het esdorpengebied, waar de veeteelt sinds 1940 beduidend aan betekenis heeft gewonnen. De zuidwesthoek van de gemeente daarentegen geldt nog altijd bij uitstek als een akkerbouwgebied.

4. INFRASTRUCTUUR

Door zijn geografische ligging gold de gemeente Vries reeds vroeg als een belangrijke toegangspoort en uitvalsweg voor Groningen. De noord-zuid lopende route Groningen-De Punt-Vries-Ubbena-Rhee-Assen was met de tot standkoming van de postwagendienst Groningen-Amsterdam al in de 17e eeuw van landelijke betekenis. Het was ook deze verbinding - in het dorp Vries werd het traject Oude Rijksweg-Brink-Oude Asserstraat gevolgd - die in 1825 niet alleen als eerste (rijks)straatweg in de gemeente maar ook als eerste in de provincie gereed kwam.
De hoofdrichting van het wegenstelsel lag hiermee rond 1850 duidelijk op de noord-zuidrichting. Weliswaar kende de gemeente destijds in onder meer de wegen Vries-Roden, Vries-Zuidlaren, De Punt-Yde-Norg en Oudemolen-Zeijen-Norg tevens enkele oost-westgerichte verbindingen van interlocale betekenis, het bleef hier evenwel gaan om onverharde wegen. Zandpaden die bij tijd en wijle moeilijk begaanbaar waren en waarop dientengevolge een echt druk verkeer uitbleef.

Tijdens de periode 1850-1900 kwam het zwaartepunt van de gemeentelijke infrastructuur nog meer op de noord-zuidrichting te liggen. Allereerst was er ten oosten van de rijksweg de aanleg van het Noord-Willemskanaal, dat in 1861 voor de scheepvaart werd opengesteld. Als schakel tussen de Drentsche Hoofdvaart en de Groninger vaarwegen betekende het kanaal, dat binnen de gemeentegrenzen met zes bruggen en twee schutsluizen werd uitgerust, veel voor de ontwikkeling van Vries. Het was vooral de agrarische bevolking die, zoals reeds bij beschouwing van de ontginningen werd gememoreerd, profiteerde van de sterk verbeterde transportmogelijkheden.
Eveneens noord-zuidgericht en minstens zo belangrijk voor de verdere ontwikkeling van Vries was de komst van de spoorlijn Groningen-Zwolle in 1870. Deze lijn had binnen de gemeente twee stopplaatsen, namelijk de halte Oudemolen en het station Vries/Zuidlaren. Beide waren in het begin vooral van belang voor de afvoer van landbouwprodukten. Na verloop van tijd voegden de aanvoer van kunstmest en steenkolen zich daarbij. Van 1896 tot 1920 onderhield ten behoeve van het reizigersvervoer een paardetram - de enige tram die de gemeente ooit heeft gekend - een vaste dienst op het traject Zuidlaren - Station Vries/Zuidlaren.

De betekenis van de spoorlijn wordt onderstreept door de relatief vroege verharding (1869-1871) van de verbinding Zuidlaren-Station Vries/Zuidlaren-Tynaarlo-Vries. De overige interlocale wegen werden, de in 1877 bestrate verbinding Eelde-De Punt uitgezonderd, pas eind vorige, begin deze eeuw verhard: Vries-Donderen-Bunne-Winde-Peize (1899-1900), Ubbena-Oudemolen-Taarlo-Loon (1912), De Punt-Donderen-Norg-Fries grens (1912-1913), Donderen-Bokkestreek-Eelde (1912), Zeegse, Zeijen en Ter Aard uitgezonderd waren met deze verhardingen alle dorpen en gehuchten in de gemeente over de verharde weg bereikbaar. Tussen 1918 en 1921 zouden tenslotte ook genoemde nederzettingen uit hun "isolement" verlost worden dankzij de bestrating van de verbindingen: Zeijen-Ter Aard-Assen, Zeijen-Ubbena, Zeijen-Vries, Zeijen-Zeijerveen, Zeijen-Peest en Station Vries/Zuidlaren-Zeegse-Oudemolen-Gasteren.
De relatief late verharding van de wegen in de zuidwesthoek van de gemeente kan ten dele toegeschreven worden aan het feit dat het verkeer hier lange tijd vrijwel uitsluitend over het water plaats vond. Als vermeld werd hier ten behoeve van de vervening van het Zeijerveen kort vóór 1850 eerst de Asserwijk doorgetrokken, waarna vervolgens aan het begin van deze eeuw in aansluiting daarop een kanaal het Zeijerveld in werd getrokken.
Vermeldenswaardig is met betrekking tot het wegverkeer van vóór 1940 tenslotte nog het feit dat reeds aan het begin van de jaren '30 werd besloten tot plaatselijke omlegging van de rijksweg. Het groeiende aantal weggebruikers, met name de gemotoriseerde, zorgde destijd in het dorpscentrum van Vries namelijk voor grote overlast. Door het tracé in oostelijke richting te verleggen werd de verkeersdruk aanzienlijk verlicht. Wel vereiste de omlegging in 1932 de sloop van een aantal boerderijen, alsmede de nog vrij nieuwe onderwijzerswoning van de openbare lagere school (nu bibliotheek).

Gedurende de periode nà 1940 hebben zich op verschillende niveau's wijzigingen voorgedaan binnen de infrastructuur van Vries. Zo werd alsnog het merendeel van de in 1940 aanwezige zandwegen verhard en werden met name in de ruilverkavelingsgebieden een aantal nieuwe landbouw ontsluitingswegen gerealiseerd. De aanleg van de E35 heeft er toe geleid dat het doorgaande verkeer tussen Groningen en Assen niet meer door het dorp Vries hoeft te gaan. Desondanks is de verkeersdruk er nog altijd zeer groot. De oude dorpscentra van Tynaarlo en Donderen zijn thans door omlegging van de belangrijkste doorgaande wegen in belangrijke mate wel vrij van druk verkeer.
Wat betreft de overige infrastructuur kan vermeld worden dat in 1951 respectievelijk 1952 de stopplaats Oudemolen en het Station Vries-Zuidlaren (gesloopt in 1968) voor reizigersvervoer werden gesloten. Het Noord-Willemskanaal met bijbehorende kunstwerken werd in 1970/71 ten behoeve van het moderne scheepvaartverkeer aanzienlijk vernieuwd. De waterwegen in de zuid-westhoek van de gemeente hebben thans in het geheel geen verkeersfunctie meer en zijn voor een deel ook gedempt.

5. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

Het grondgebied van de huidige gemeente Vries kende reeds vroeg permanente bewoning. De esdorpen en -gehuchten dateren waarschijnlijk alle uit de Middeleeuwen. Rond 1850 was nagenoeg de gehele bevolking van de gemeente gehuisvest in één van de talrijk aanwezige nederzettingen. Verspreide bebouwing kwam, uitzonderingen als de herbergen bij De Punt, Nieuw Ubbena en Vriezerbrug alsmede een enkele woning op het Zeijerveld daargelaten, niet voor.

Van de dorpen telde het hoofddorp Vries in 1850 het grootste aantal inwoners. Overeenkomstig de samenstelling van de beroepsbevolking, die destijds gekenmerkt werd door een voor een esdorp opvallend hoog aandeel van de niet-agrarisch beroepen (ambachtslieden, middenstanders, etc), bezat het dorp naast overwegend grote boerderijen een aanzienlijk aantal kleinere huisjes. In belangrijke mate structuur bepalend voor de situering van de bebouwing was de brink, waarover óf -langs alle doorgaande wegen liepen. Rondom deze open ruimte werd in 1850 bebouwing aangetroffen aan: de Brinkstraat, Markestraat, Molenstraat, Oude Asserstraat, Oude Rijksweg, Westerstraat. Duidelijk vervulde de brink in dit geheel een centrumfunctie; niet alleen fungeerde de ruimte sinds jaar en dag als sociale ontmoetingsplaats en bevond zich er de kerk, tevens werden hier niet-agrarische activiteiten als herbergen, winkels en bedrijfjes aangetroffen.
Ondanks het feit dat de bebouwing van Vries ten gevolge van het groeiende aantal inwoners tussen 1850 en 1940 aanzienlijk toenam, bleef de structuur van de oude dorpskern in deze periode vrij goed behouden. In feite werd er in dit deel van het dorp uitsluitend op het bestaande bebouwingspatroon voortgeborduurd. Anders ging het toe langs de belangrijkste uitvalswegen van Vries, waar een opvallende mate van nieuwbouw plaatsvond. Langs de Groningerstraat, Oude Asserstraat en de Tynaarlosestraat ontstonden in deze periode bebouwingslinten die zich tot ruim buiten de eigenlijke dorpskern uitstrekten. Uitbreidingen van geringere, maar toch vermeldenswaardige omvang dienden zich aan langs de Eswal en de Veenweg.
De voor de latere ontwikkeling van Vries meest belangrijke nieuwbouw diende zich evenwel kort voor de Tweede Wereldoorlog aan langs de in 1932 gereedgekomen Nieuwe Rijksweg. Hoewel anders verwacht mocht worden, betekende deze omlegging van de weg Groningen-Assen in plaats van een begrenzing juist een stimulans voor dorpsuitleg in oostelijke richting. Rijkswaterstaat stond bij de aanleg namelijk toe dat langs een tweetal parallelwegen bebouwing zou worden gerealiseerd. Gevolg was dat de weg in 1940 geflankeerd werd door aan weerszijden tal van particuliere woningen. Hierbij was het met name de oostzijde van de weg, die in trek was bij degenen die een eigen woning wilden stichten en prijs stelden op een zeker aanzien.
Het agrarische karakter van Vries nam in de jaren 1850-1940 met een groeiend aantal arbeiderswoningen, villa's winkels en bedrijfsgebouwen verder af. Meer en meer richtten de werkzaamheden van de bevolking zich op de industriële sector. In de Coöperatieve Zuivelfabriek en Korenmalerij "De Vooruitgang" kende Vries bij voorbeeld een stuwende industrie van betekenis. Daarnaast telde het dorp tal van lokaal verzorgende ondernemingen in met name de metaal-, bouwnijverheids- en voedings- en genotsmiddelensector.

Het ten Noorden van Vries gelegen esdorp Donderen werd rond 1850 in tegenstelling tot het hoofddorp wel gekenmerkt door een overwegend agrarische beroepsbevolking. De boerderijen lagen er op schijnbaar ordeloze wijze rondom het door diverse landweggetjes omgeven kruispunt van de weg Vries-Peize (Bunnerweg) en de weg De Punt-Norg (Norgerweg).
Een uitgesproken centrum kende het dorp niet.
Hoewel de bebouwing in het dorp tussen 1850 en 1940 vrij aanzienlijk toenam, veranderde er slechts weinig aan de ruimtelijke structuur. Naast verdichting van het bestaande bebouwingspatroon vond er op bescheiden schaal uitbreiding plaats langs de uitvalswegen: Bunnerweg, Middenweg, Noorderveldweg. Opvallend was verder de uitbreiding die zich in de vorm van een korte lintbebouwing aandiende langs de noordzijde van de - min of meer afzijdig van het eigenlijke dorp gelegen - Oosterwaterweg. Hoewel de nieuwbouw ook enige niet-agrarische gebouwen omvatte overheerste in 1940 in Donderen nog altijd het agrarische karakter.

Het ten oosten van Vries gelegen esdorp Tynaarlo gold in 1850 als een zuiver agrarische nederzetting. De boerderijen lagen verspreid rond een knooppunt van wegen, waarvan de weg Vries-Zuidlaren de belangrijkste was. De brink nam in het geheel min of meer een centrale positie in.
Hoewel de oude kern vrijwel in tact bleef, traden er tussen 1850 en 1940 ten gevolge van nieuwbouw een aantal opvallende veranderingen op in de ruimtelijke structuur van Tynaarlo.
Zo concentreerden de uitbreidingen zich in deze periode hoofdzakelijk op het vanaf de oude dorpskern in noordelijk richting lopende Hageneind en de in oostelijke en westelijke richting lopende Dorpsstraat, de traverse van de weg Vries-Zuidlaren. Niet alleen verschoof hiermee het zwaartepunt van de bebouwing naar deze wegen, tevens kreeg het dorp een strakker karakter daar de nieuwbouw in tegenstelling tot de vroegere bebouwing overwegend pal aan de weg werd geplaatst.
De uitbreiding langs de Dorpsstraat in oostelijke richting reikte in 1940, zij het in afnemende dichtheid, in feite tot aan het station Vries-Zuidlaren. Hier werden destijds bij het kruispunt van spoor en Zuidlaarderweg een tweetal voor Drenthe ongebruikelijk industrieën aangetroffen: een bedrijf voor het vervaardigen van transportkarren en melkbussen (firma Van Wijk en Boerma) en een pianofabriek (firma Hahn). De aanwezigheid van deze bedrijven heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen dat er naast boerderijen in toenemende mate ook arbeiderswoningen gebouwd werden in Tynaarlo. Langs de Dorpsstraat kwamen bovendien aan weerszijden winkels en bedrijfjes. Ondanks deze ontwikkelingen geld Tynaarlo in 1940 nog altijd in de eerste plaats als een agrarische nederzetting.

Het ten noorden van Vries gelegen esdorp Yde werd omstreeks 1850 gekenmerkt door een vrij open structuur, waarbij de voornamelijk uit boerderijen bestaande bebouwing gesitueerd was rond de samenkomst van enige landwegen met de weg van De Punt naar Norg, de Norgerweg. In feite konden er destijds drie onderdelen in het dorp onderscheiden worden: in het midden enige bebouwing met "de hof" als grootste boerderij van Yde als centrum, in het westen de Westerbrink met bebouwing aan noord- en oostzijde en in het oosten de grote brink met bebouwing aan de west- en zuidzijde.

Tussen 1850 en 1940 werd in het oude deel van het dorp de bebouwing enigszins verdicht en kwam er enige nieuwbouw aan de noordzijde van de Kampstukkenweg. Kwantitatief sterkere en daarmee meer opvallende uitbreidingen deden zich in deze periode voor buiten de vroegere dorpsplattegrond: langs de Norgerweg. Vanaf het oude centrum, dat in 1940 nog altijd in belangrijke mate agrarisch was, ontstond in oostelijke richting langs deze weg en lintbebouwing met naast boerderijtjes in belangrijke mate ook niet-agrarische bebouwing (burgerwoningen en bedrijfjes). In 1940 reikte dit lint tot aan het Noord-Willemskanaal, waar het als het ware overging in de open lintbebouwing die zich in de jaren 1850-1940 langs de Groningerstraat aandiende. Laastgenoemde bebouwing reikte in feite van De Punt tot aan Vries. Nabij de driesprong met de Norgerweg kon de invloed van het sterk groeiende Yde worden afgelezen uit een aanzienlijke verdichting van de bebouwing.

Het laatste grotere esdorp dat de gemeente Vries in 1850 kende was het zuidwestelijk gelegen Zeijen. Dit dorp werd destijds gekenmerkt door een geordend bebouwingspatroon. De boerderijen bevonden zich aan de zuid-, west- en noordzijde van de grote, rechthoekige brink. Aan de oostzijde stond deze ruimte nog in open relatie met het landschap. Straten met bebouwing waren: Hoofdstraat, Middenstraat, Noorderstraat, Oude Norgerstraat, Zuiderstraat. Aan de Hoofdstraat (westzijde) beperkte bebouwing zich tot een enkel ten noorden van de Noorderstraat gelegen boerderij.
Tussen 1850 en 1940 deden zich met het groeien van de nederzetting opvallende wijzigingen voor in de ruimtelijke structuur van Zeijen. De nieuwbouw concentreerde zich in deze periode, bescheiden uitbreidingen zoals die van de Oosterweg en de Esweg daargelaten, langs de Hoofdstraat. Niet alleen werd hiermee de omkransing van de brink een feit, tevens diende zich rond de splitsing Hoofdstraat-Ubbenaseweg een qua richting van het geordende patroon afwijkende bebouwingsconcentratie aan. Hoewel ook elders niet-agrarische bebouwing verrees, was het met name in de omgeving van deze driesprong waar in 1940 woningen, bedrijfjes en voorzieningen als een school en een café konden worden aangetroffen.
Ondanks deze ontwikkelingen bleef Zeijen in de eerste plaats toch een agrarische nederzetting. Dankzij de afwisseling van open ruimten in de vorm van brink, erven en tuinen bleef ook de openheid van het bebouwingspatroon goed behouden.

Van de kleinere esdorpen kunnen Bunne en Winde in één adem genoemd worden. Lange tijd vormden deze op korte afstand van elkaar gelegen dorpjes één marke en ook ruimtelijk gezien ontstond er in de loop der eeuwen een soort van twee-eenheid. Bunne bestond in 1850 uit een aantal rondom de samenkomst van de weg Vries-Peize (Peizerweg, Donderenseweg) met tal van andere landwegen gesitueerde boerderijen. In Winde lagen de boerderijen langs de Peizerweg, waarbij het zwaartepunt duidelijk aan de westzijde van deze weg gelegen was. Tussen 1850 en 1940 maakten zowel Bunne als Winde uitbreiding van de bebouwing door. In Bunne werd voornamelijk op het oude bebouwingspatroon voortgeborduurd. Onder meer kwam er nieuwbouw langs de Burchtweg, Donderenseweg, Eelderweg en Peizerweg. Op de brink werd de Coöperatieve Zuivelfabriek en Korenmalerij "Bunne" gebouwd.

In Winde vonden de uitbreidingen in deze periode van weerszijden van de Peizerweg en langs de Turfweg en de Oude Schapendrift plaats. Met de nieuwbouw aan de Peizerweg groeiden beide dorpjes, die hun agrarische karakter behielden, nog dichter naar elkaar toe.

Het in het zuidoosten van de gemeente gelegen esdorpje Taarlo werd rond 1850 gekenmerkt door een zuiver agrarisch karakter. De boerderijen lagen rondom de brink met dobbe, waarbij de wisselende ligging ten opzichte van de weg voor extra variatie zorgde. Tot 1940 veranderde er ondanks enige nieuwbouw vrijwel niets; zowel de ruimtelijke structuur als het agrarische karakter bleven behouden.

Het ten noorden van Taarlo gelegen esdorpje Zeegse bestond omstreeks 1850 slechts uit enkele boerderijen. Deze bevonden zich nabij de splitsing Schipborgsterweg-Hoofdweg. Structureel gezien veranderde er tussen 1850 en 1940 vrijwel niets aan deze situatie. Opvallend en nauw samenhangend met de recreatieve ontwikkeling die Zeegse in de loop van deze eeuw heeft doorgemaakt was wel de komst van een rijtje "landhuizen" (onder andere de Zandhoeve en Onder Dak) langs de enigszins afzijdig van de oude dorpskern gelegen Schapendrift.

Gelegen tussen Zeegse en Taarlo gold Oudemolen rond 1850 als een zeer kleine esnederzetting. In 1832 telde het drie boerderijen en een molen. In 1810 kwam de gehele marke van Oudemolen in bezit van de familie Homan, die er vervolgens in de loop van de 19e eeuw enkele ontginningen uitvoerde en een aantal boerderijen stichtte. De uitbreiding van Oudemolen vond in de jaren 1850-1940 voornamelijk plaats nabij het ten zuidoosten van de oude kern gelegen kruispunt Linthorst Homanweg-Hoofdweg-Meester Croneweg.

Het in het zuiden van de gemeente gelegen kleine esdorp Ter Aard bestond in 1850 uit slechts enkele langs de Zeijerweg gesitueerde boerderijen. Hoewel de bebouwing tussen 1850 en 1940 meer dan verdubbelde, veranderde er structureel gezien niets. Vanaf de oude kern breidde de nederzetting langs de Zeijerweg uit tot aan de boerderij "Hunneheide".

De tussen Vries en Assen gelegen kleine esnederzetting Rhee en de nabijgelegen jongere nederzetting Ubbena waren rond 1850 van zeer geringe omvang. Rhee bestond uit twee boerderijen, terwijl bij Ubbena alleen de herberg Nieuw Ubbena werd aangetroffen. Tussen 1850 en 1940 kwamen er in Rhee slechts enkele boerderijtjes bij en veranderde er in de ruimtelijke structuur niets. Bij Ubbena daarentegen ontstond in deze periode langs de Asserstraat over een lengte van ongeveer één kilometer een lintbebouwing. Ten noorden van Nieuw Ubbena lag de bebouwing hoofdzakelijk aan de oostzijde van de Asserstraat en was de dichtheid beduidend groter dan in het zuiden waar de bebouwing meer gelijkmatig aan weerszijden van de weg gesitueerd was.

Was er in 1850 van verspreide bebouwing in de gemeente Vries nagenoeg geen sprake, in 1940 was dit in grote delen van de gemeente toch tot een meer algemeen verschijnsel geworden. Allereerst moet hier de zuidwesthoek van de gemeente genoemd worden, waar de ontginningsboerderijen van Zeijerveen en Zeijerveld over het gebied verspreid lagen. Vrij omvangrijke verspreide bebouwing kon eveneens ten noorden van Tynaarlo, tussen de spoorlijn en de Westeresch, worden aangetroffen.

Ook lag er aan de westzijde van de Westeresch een rijtje bebouwing. Voor het overige beperkte de verspreide bebouwing zich vooral tot de doorgaande wegen, waarbij hoge bebouwingsdichtheden zoals die van de verbindingen Assen-De Punt en Vries-Zuidlaren evenwel een uitzondering vormden. Speciale vermelding verdient in deze wel nog de bebouwingsontwikkeling, die zich ten noorden van Donderen voltrok langs de Eekhoornweg (de Bokkenstreek). Tevens kan gewezen worden op de bebouwing die in de loop der jaren langs het Noord-Willemskanaal, met name tussen De Punt en Vriezerbrug, gereed kwam.

Gedurende de periode nà 1940 hebben alle grotere dorpen in de gemeente aanzienlijke uitbreidingen doorgemaakt. Het sterkst blijkt het hoofddorp Vries te zijn gegroeid. Naast de nieuwbouwwijken thans die aan de oost-, west- en vooral zuidzijde van het oude Vries worden aangetroffen, heeft er zich hier ook bebouwing op de brink aangediend. Door deze laatste ontwikkeling wordt er enigszins afbreuk gedaan aan de verder vrij goed bewaard gebleven structuur van het oude centrum.
In de dorpen Donderen, Yde, Tynaarlo en Zeijen bevinden de uitbreidingen zich in alle gevallen op een lokatie min of meer afzijdig van de oude kern. Ten opzichte van de situatie van 1940 zijn deze dorpen qua ruimtelijke structuur dan ook goed behouden gebleven. Ook kennen ze alle in de oudere delen nog een zekere mate van agrarische bedrijvigheid.
De kleinere dorpen en gehuchten in de gemeente zijn, het recreatief sterk ontwikkelde Zeegse daargelaten, sinds 1940 ruimtelijk gezien vrijwel niet veranderd. Behalve wederom misschien Zeegse hebben alle nog een overwegend agrarisch karakter.

jt/coll.

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vries

Kern: Vries

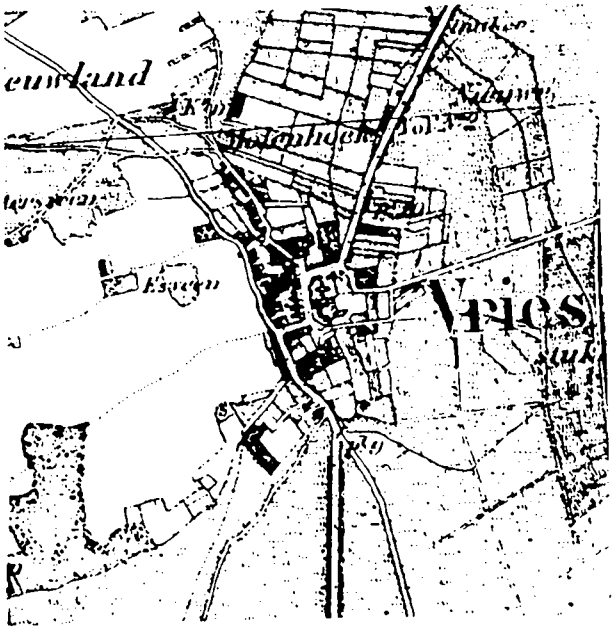

ca. 1850

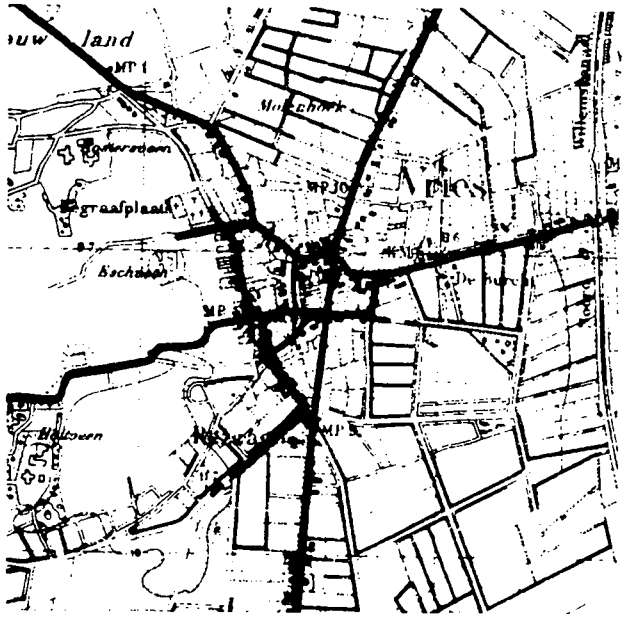

ca. 1920-1930

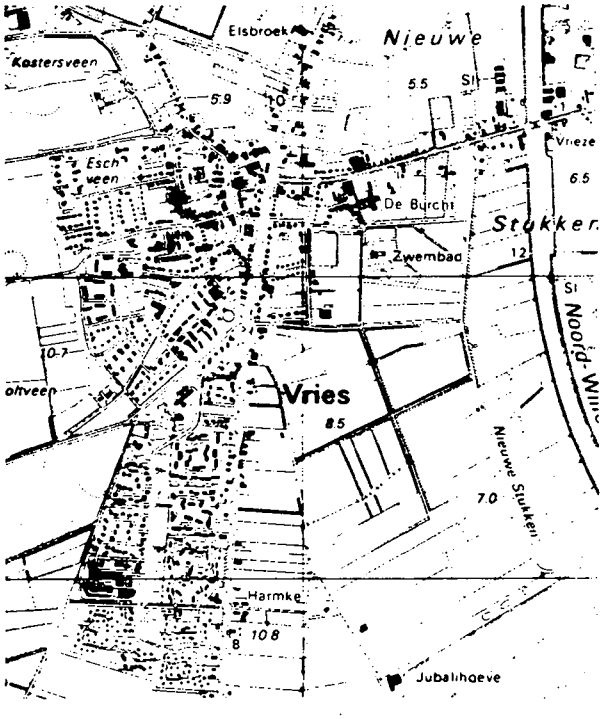

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vries

Kern: Zeijen

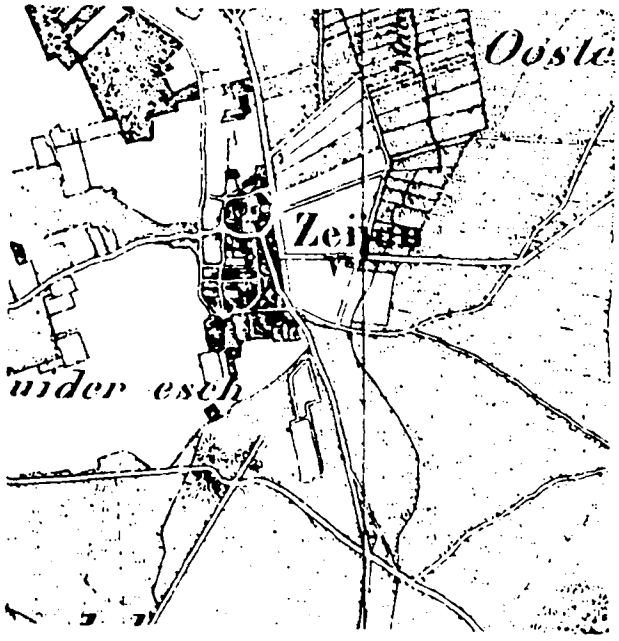

ca. 1850

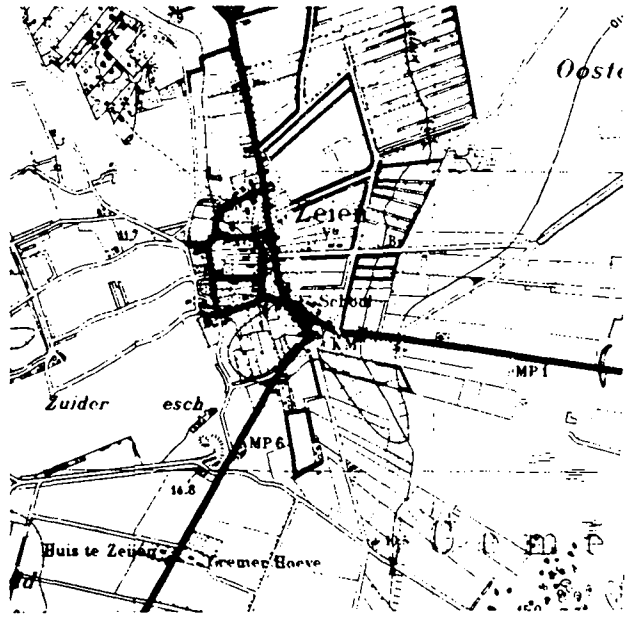

ca. 1920-1930

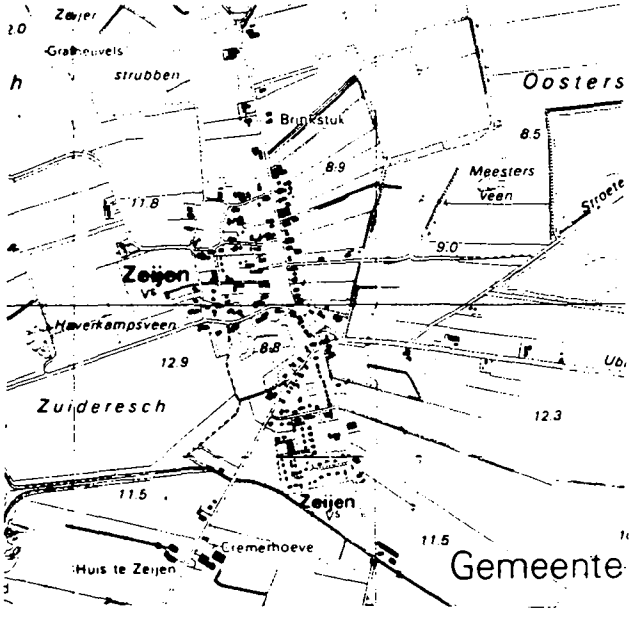

Type nederzetting: Esdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vries

Kern: Donderen

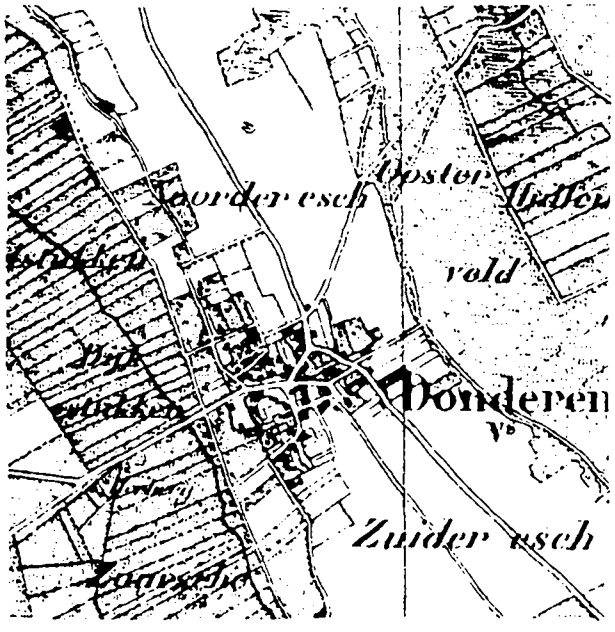

ca. 1850

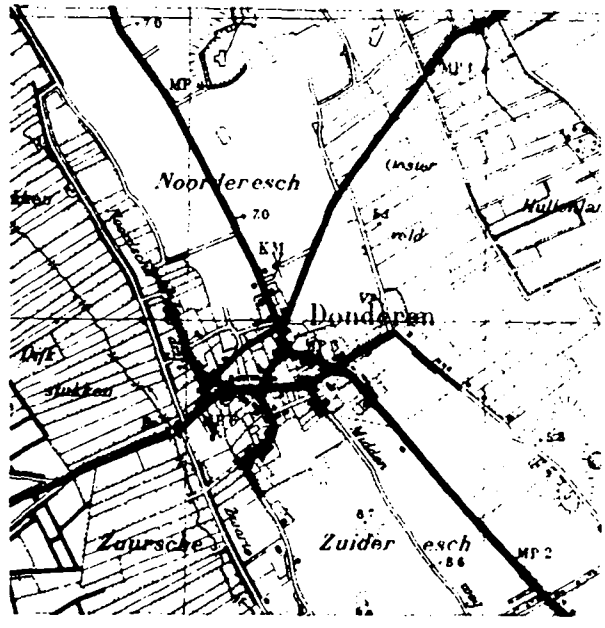

ca. 1920-1930

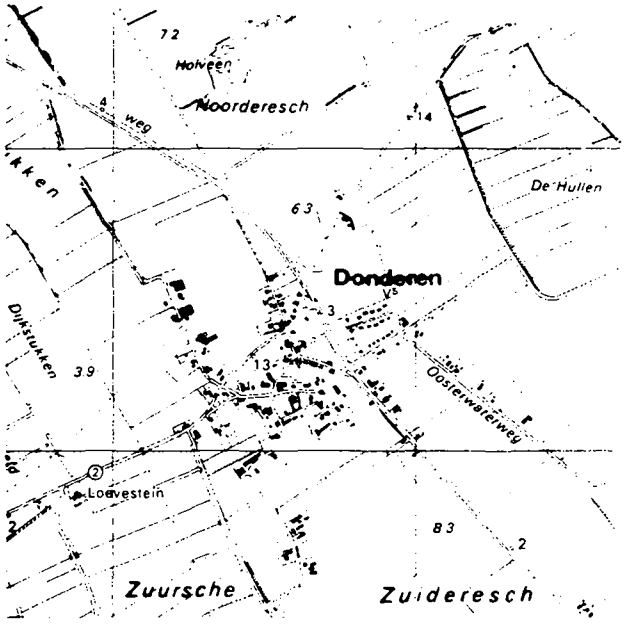

Type nederzetting: Esdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vries

Kern: Tynaarlo

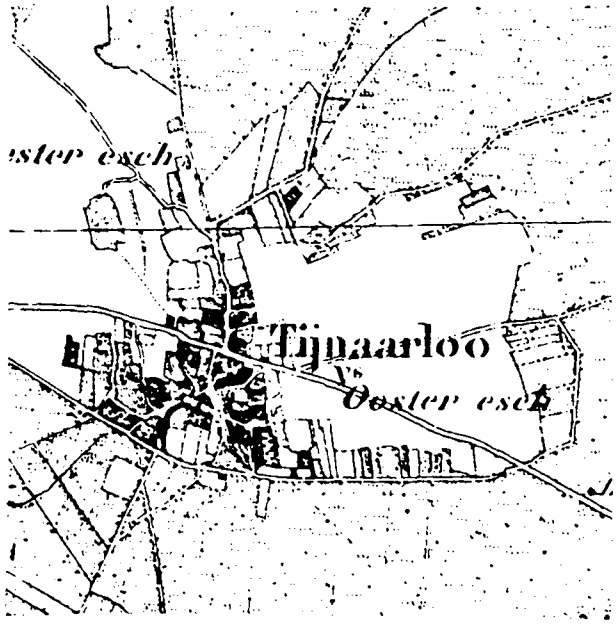

ca. 1850

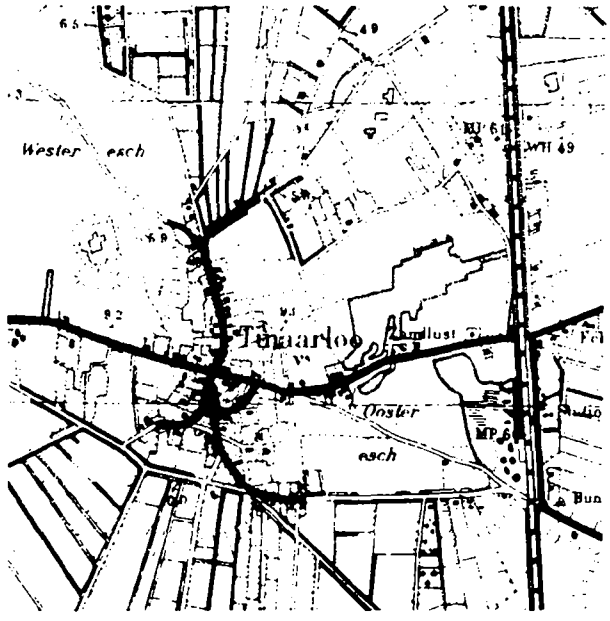

ca. 1920-1930

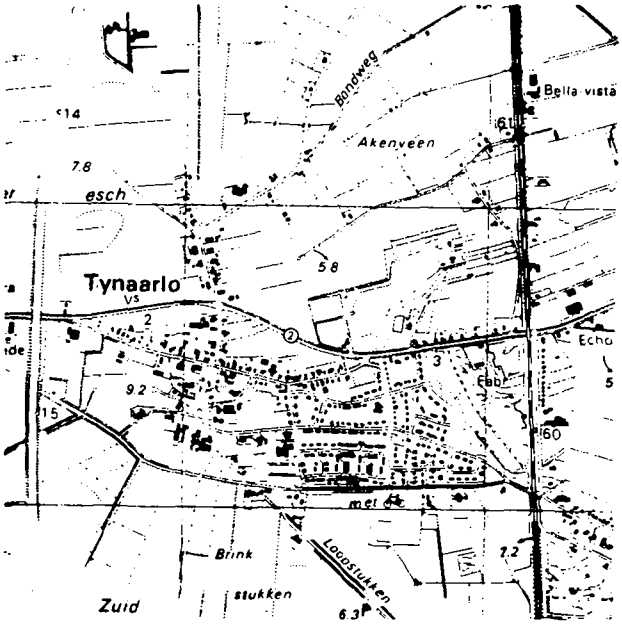

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vries

Kern: Yde/De Punt

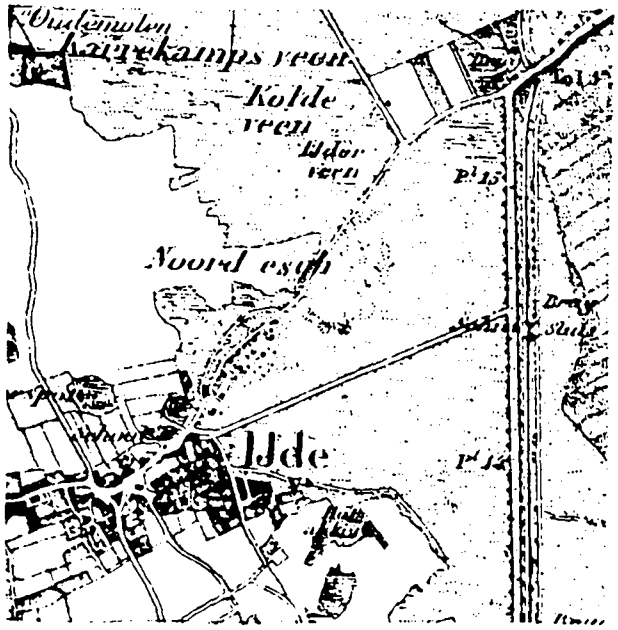

ca. 1850

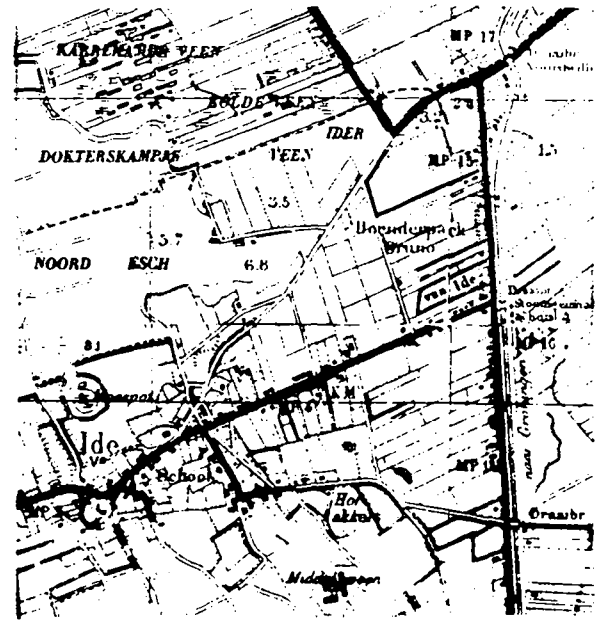

ca. 1920-1930

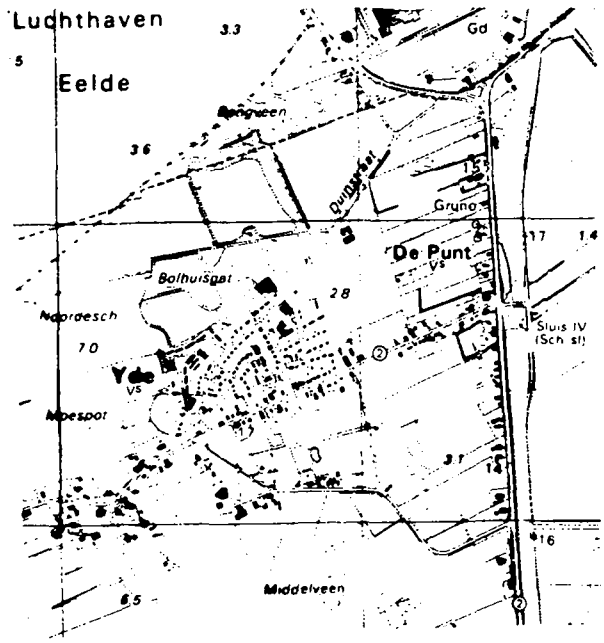

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp/jongere nederzetting ontstaan op knooppunt belangrijk infrastructuur

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vries

Kern: Taarlo

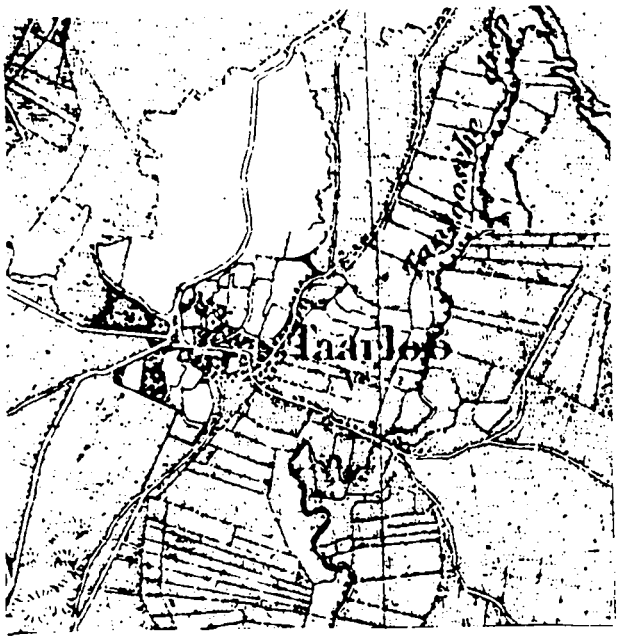

ca. 1850

ca. 1920-1930

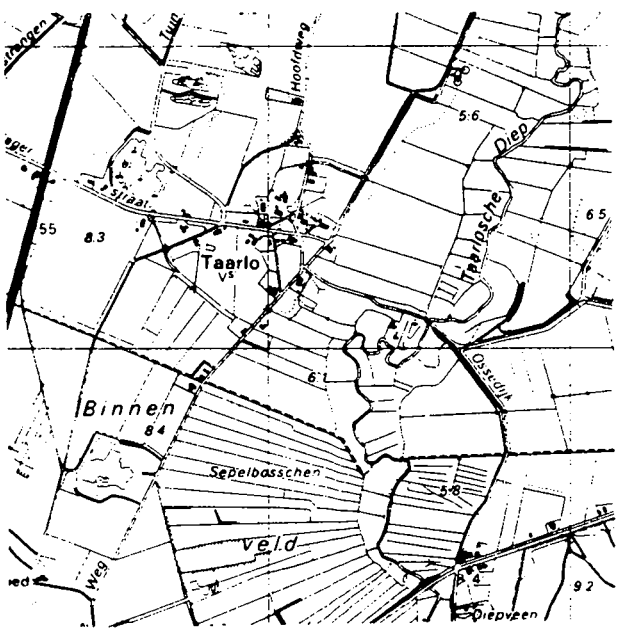

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vries

Kern: Zeijerveld

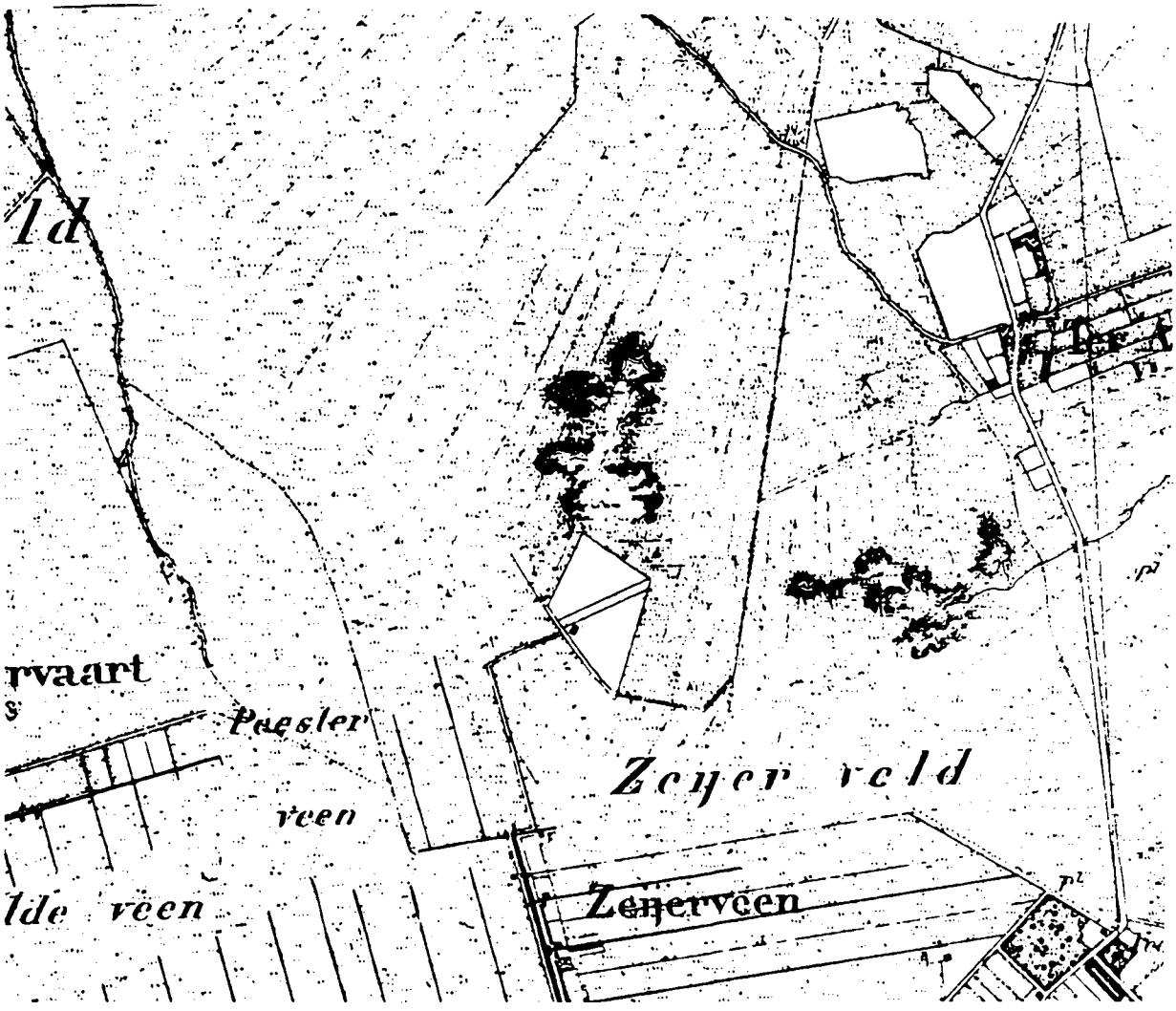

Type nederzetting: Systematische heide-veldontginning

ca. 1850

Schaal 1:25.000

Gemeente: Vries

Kern: Zeijerveld

ca. 1920-1930

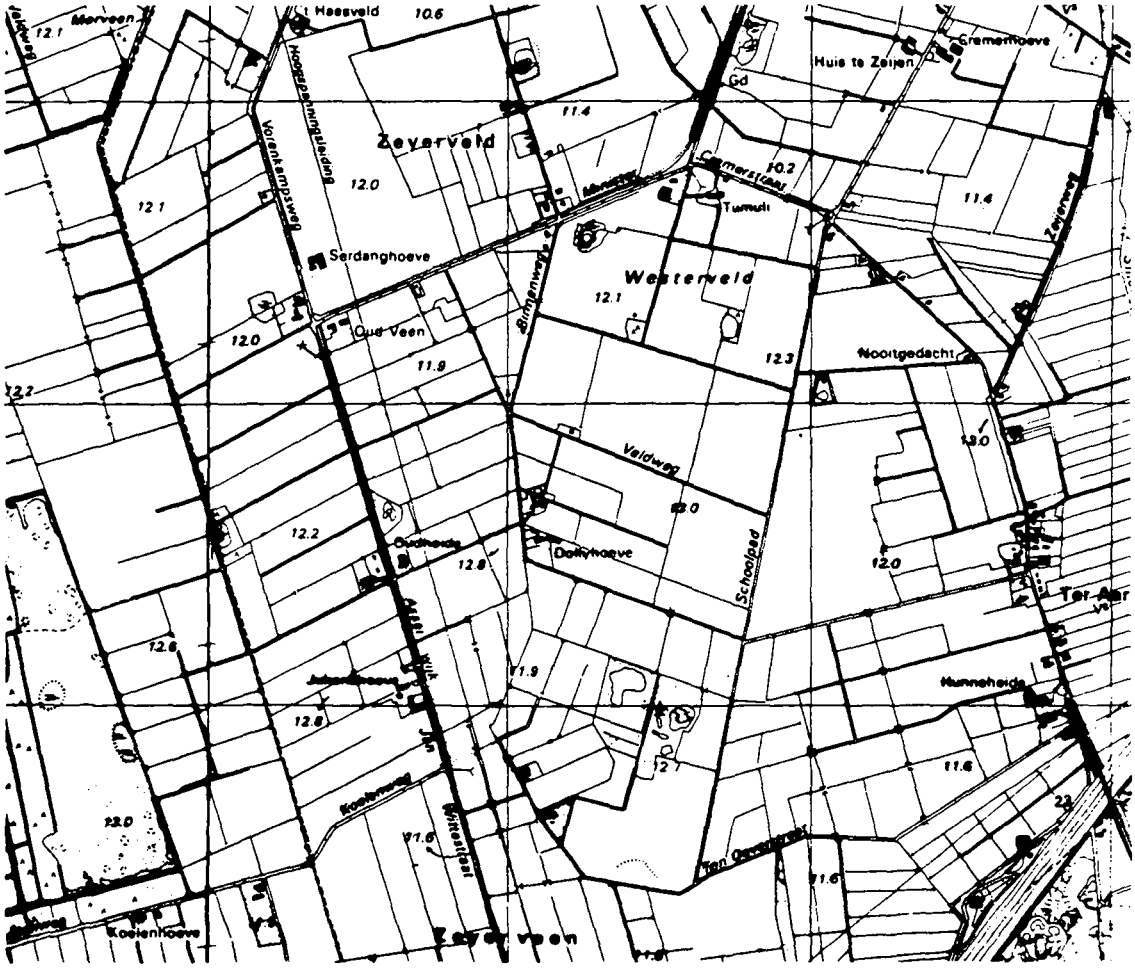

ca. 1985-1988